

PATRYK KOWALSKI

WOLNOŚĆ WYPOWIEDZI W KAMPANIACH WYBORCZYCH

STUDIA USTROJOWE

WOLNOŚĆ WYPOWIEDZI W KAMPANIACH WYBORCZYCH

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

PATRYK KOWALSKI

WOLNOŚĆ WYPOWIEDZI W KAMPANIACH WYBORCZYCH

Patryk Kowalski – Uniwersytet Łódzki, Wydział Prawa i Administracji
Katedra Prawa Finansowego, 90-232 Łódź, ul. Kopcińskiego 8/12

RADA NAUKOWA SERII

Przewodniczący – prof. dr hab. *Krzysztof Skotnicki* (WPiA)

Z-ca przewodniczącego – dr hab. *Aldona Domańska*, prof. UŁ (WPiA)

Członkowie: dr hab. *Monika Bogucka-Felczak*, prof. UŁ (WPiA)

dr hab. *Katarzyna Doświad-Borysiak* (WSMiP), dr hab. *Ewa Olejniczak-Szałowska*, prof. UŁ (WPiA)

dr hab. *Maciej Potz*, prof. UŁ (WSMiP), dr hab. *Maciej Rakowski*, prof. UŁ (WPiA)

dr hab. *Michał Słowikowski* (WSMiP), dr hab. *Kazimierz M. Ujazdowski*, prof. UŁ (WPiA)

RECENZENT

Jacek Sobczak

REDAKTOR INICJUJĄCY

Monika Borowczyk

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Tomasz Baudysz

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

KOREKTA TECHNICZNA

Anna Sońta

PROJEKT OKŁADKI I STRON TYTUŁOWYCH

Anna Grzywa, Pracownia Teren Prywatny

© Copyright by Patryk Kowalski, Łódź 2021

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2021

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.09848.20.0.M

Ark. wyd. 25,0; ark. druk. 21,125

ISBN 978-83-8220-099-7

e-ISBN 978-83-8220-100-0

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. 42 665 58 63

Mojemu Tacie

Spis treści

Wykaz skrótów	11
Wprowadzenie	15
Rozdział I	
Pojęcie wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych	23
1. Wolność wypowiedzi	23
2. Historycznoprawna geneza wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych	31
3. Kampania wyborcza	41
3.1. Definicja	41
3.2. Czas trwania kampanii wyborczych	46
3.3. Kampania wyborcza a kampania polityczna	51
4. Podmioty wypowiedzi w kampaniach wyborczych	56
4.1. Aktorzy polityczni	57
4.2. Media	61
4.3. Obywatele-wyborcy	63
5. Formy wypowiedzi w kampaniach wyborczych	67
5.1. Zgromadzenia, pochody i manifestacje	69
5.2. Plakaty, hasła wyborcze i ulotki	70
5.3. Media społecznościowe	71
6. Treść wypowiedzi w kampaniach wyborczych	73
Rozdział II	
Wolność wypowiedzi w kampaniach wyborczych w multientrycznym systemie prawnym Rzeczypospolitej Polskiej	81
1. Wolność wypowiedzi w kampaniach wyborczych w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.	82
1.1. Wolność wypowiedzi w kampaniach wyborczych jako konstytucyjna wolność jednostki	82
1.2. Wolność wypowiedzi w kampaniach wyborczych jako konstytucyjna wolność polityczna	88
1.2.1. Zasada suwerenności narodu	91
1.2.2. Zasada demokratycznego państwa prawnego	92
1.2.3. Zasada pluralizmu	94
1.2.4. Zasada wolnych wyborów	96
2. Wolność wypowiedzi w kampaniach wyborczych w uniwersalnych aktach praw człowieka	101
2.1. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka	102
2.2. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych	103
3. Wolność wypowiedzi w kampaniach wyborczych w regionalnych aktach praw człowieka	106
3.1. Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności	106
3.2. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej	108

Rozdział III

Konstytucyjne determinanty ograniczania wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych	111
1. Upoważnienie do ograniczania wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych	112
2. Warunki dopuszczalności ograniczania wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych	118
2.1. Ograniczanie wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych	118
2.2. Warunki dopuszczalności ograniczania wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP	124
2.2.1. Ustawowe formy ograniczenia	124
2.2.2. Funkcjonalny związek ograniczenia z realizacją jednej z wartości	128
2.2.3. Obowiązek istnienia w państwie demokratycznym konieczności wprowadzenia ograniczenia	133
2.2.4. Zakaz naruszania istoty wolności i praw	138
3. Klasyfikacja granic wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych	140

Rozdział IV

Ogólne granice wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych	155
1. Godność	156
2. Bezpieczeństwo państwa i porządek publiczny	161
2.1. Efektywne i niezakłócone funkcjonowanie władzy publicznej	161
2.1.1. Ochrona autorytetu organów związanych z wyborami	162
2.1.2. Neutralność polityczna organów państwa	166
2.2. Obowiązek rzetelnego informowania społeczeństwa przez media	172
2.3. Zakaz formułowania wypowiedzi nawołujących do nienawiści	175
3. Wolności i prawa innych osób	182
3.1. Wolności i prawa przysługujące uczestnikom kampanii wyborczych	183
3.2. Standardy orzecznicze w zakresie rozwiązywania konfliktu – wolność wypowiedzi w kampaniach wyborczych a prawo do ochrony czci	189
3.2.1. Uczestnicy kampanii wyborczych jako odbiorcy wypowiedzi	190
3.2.2. Treść wypowiedzi w kampaniach wyborczych	196
3.2.2.1. Wypowiedź wyborcza	196
3.2.2.2. Wypowiedzi o faktach i wypowiedzi ocenne	198
3.2.3. Kampania wyborcza jako kontekst wypowiedzi	202

Rozdział V

Szczególne granice wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych	211
1. Agitacja wyborcza	211
1.1. Pojęcie agitacji wyborczej	211
1.2. Czas trwania agitacji wyborczej	220
2. Zasady prowadzenia agitacji wyborczej	231
2.1. Podmioty prowadzące agitację wyborczą	231
2.2. Miejsca prowadzenia agitacji wyborczej	234
2.2.1. Zakazy bezwzględne	236
2.2.2. Zakazy względne	238
2.3. Formy prowadzenia agitacji wyborczej	242
2.3.1. Zbieranie podpisów popierających zgłoszenia kandydatów	243
2.3.2. Umieszczanie plakatów i haseł wyborczych	246
2.3.3. Audycje wyborcze	250
2.3.4. Debaty wyborcze	257

2.4. Treść prowadzonej agitacji wyborczej	258
2.4.1. Rozpowszechnianie informacji w formie agitacji wyborczej	261
2.4.2. Rozpowszechnianie nieprawdziwych informacji	269
2.4.3. Legitymacja do wystąpienia z wnioskiem	277
2.4.4. Procedura postępowania w trybie wyborczym	283
Zakończenie	287
Bibliografia	293
I. Polskie akty normatywne	293
Konstytucje	293
Ustawy	293
Rozporządzenia	296
Akty prawa miejscowego	296
Pozostałe polskie akty normatywne	297
II. Akty prawne międzynarodowe	298
III. Akty prawne innych państw	299
IV. Orzecnictwo	301
Trybunał Konstytucyjny	301
Europejski Trybunał Praw Człowieka	303
Sąd Najwyższy	305
Sądy powszechne – sądy apelacyjne	306
Sądy powszechne – sądy okręgowe	307
Sądy powszechne – sądy rejonowe	309
Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych	309
Inne sądy i organizacje międzynarodowe	310
V. Dokumenty i opracowania	310
VI. Literatura polska	313
VII. Literatura zagraniczna	333
VIII. Internet	336

Wykaz skrótów

- BIP – Biuletyn Informacji Publicznej
- Dz.U. – Dziennik Ustaw
- Dz.U.UE. – Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej
- EKPCz – (Europejska Konwencja Praw Człowieka, Konwencja europejska), Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5, 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz.U. z 1993 r. nr 61, poz. 284
- ETPCz – Europejski Trybunał Praw Człowieka
- k.c. – Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 1145, ze zm.
- k.k. – Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks karny, t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 1950, ze zm.
- k.p. – Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy, t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 1040, ze zm.
- k.p.c. – Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego, t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 1460, ze zm.
- k.p.k. – Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego, t.j. Dz.U. z 2018 r. poz. 1987, ze zm.
- k.p.w. – Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia, t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 1120, ze zm.
- k.w. – Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. Kodeks wyborczy, t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 684, ze zm.
- k.wyk. – Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń, t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 821, ze zm.
- KEA – Obwieszczenie Prezydium Naczelnej Rady Adwokackiej z 14 grudnia 2011 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu Zbioru zasad etyki adwokackiej i godności zawodu (Kodeks etyki adwokackiej), online: www.adwokatura.zgora.pl/wp-content/

- uploads/2013/11/Zbior-Zasad-Etyki-i-Godnosci-Zawodu.pdf (dostęp: 4.08.2020)
- KED – Uchwała Uczelnianej Rady Samorządu Doktorantów Uniwersytetu Łódzkiego z dnia 5 września 2017 r. w sprawie zmian w Kodeksie etyki doktoranta, online: doktoranci.uni.lodz.pl/?page_id=188 (dostęp: 4.08.2020)
- KEL – Uchwała Nadzwyczajnego II Krajowego Zjazdu Lekarzy z dnia 14 grudnia 1991 r. w sprawie Kodeksu Etyki Lekarskiej, online: www.diametros.iphils.uj.edu.pl/serwis/?l=1&p=cnf4&m=44&j-h=1&ih=2 (dostęp: 4.08.2020)
- KERP – Uchwała Nr 3/2014 Nadzwyczajnego Krajowego Zjazdu Radców Prawnych z dnia 22 listopada 2014 r. w sprawie Kodeksu Etyki Radcy Prawnego, online: oirpkoszalin.pl/pdf-1/KERP-2014.pdf (dostęp: 4.08.2020)
- Konstytucja – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., RP, t.j. Dz.U. z 1997 r. nr 78, poz. 483, ze zm.
Konstytucja
- KPCz – Komitet Praw Człowieka
- KPPUE, – Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej 2007/C 303/01, t.j. Karta Praw, Dz.U. UE. C. z 2007 r. nr 303, poz. 1, ze zm.
Karta
- M.P. – Monitor Polski
- MPPOiP, – Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty Pakt do podpisu w Nowym Jorku dnia 16 grudnia 1966 r., t.j. Dz.U. z 1977 r. nr 38, poz. 167.
- OTK – Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
- p.p. – Ustawa z dnia 26 stycznia 1984 r. Prawo prasowe, t.j. Dz.U. z 2018 r. poz. 1914, ze zm.
- Parlament – Parlament Europejski
UE
- PDPCz, – Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, uchwalona 10 grudnia Deklaracja 1948 r. w Paryżu, online: libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html (dostęp: 4.08.2020)
- PKW – Państwowa Komisja Wyborcza
- RegSejm – Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 lipca 1992 r. Regulamin Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, M.P. z 2019 r. poz. 1028.

- RegSen – Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 listopada 1990 r. Regulamin Senatu, M.P. z 2018 r. poz. 846.
- RP – Rzeczpospolita Polska
- SN – Sąd Najwyższy
- TK – Trybunał Konstytucyjny
- u.o.p. – Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 161, ze zm.
- u.p.o.p. – Ustawa z dnia 28 stycznia 2016 r. Prawo o prokuraturze, t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 740, ze zm.
- u.p.u.s.p. – Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych, t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 52, ze zm.
- u.r.i.t. – Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji, t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 361, ze zm.
- u.s.woj. – Ustawa o stanie wojennym oraz o kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 29 sierpnia 2002 r., t.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 1932, ze zm.
- u.s.wyj. – Ustawa o stanie wyjątkowym z dnia 21 czerwca 2002 r., t.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 1928, ze zm.
- u.ś.u.d.e. – Ustawa z dnia 18 lipca 2002 r. o świadczeniu usług drogą elektroniczną, Dz.U. z 2019 r. poz. 123, ze zm.
- UE – Unia Europejska
- upoRP – Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej, t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 1541, ze zm.
- uRPD – Ustawa z dnia 6 stycznia 2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka, t.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 922, ze zm.
- ustawa o ABW i AW – Ustawa z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu, t.j. Dz.U. z 2018 r. poz. 2387, ze zm.
- ustawa o CBA – Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym, t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 1921, ze zm.
- ustawa o IPN – Ustawa z dnia 19 grudnia 1998 r. o Instytucji Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 1882, ze zm.

Wprowadzenie

Podczas wyborów na urząd Prezydenta USA w 1800 r. kandydat federalistów i zarazem urzędujący prezydent John Adams został nazwany „kłamcą, odpychającym pedantem, wielkim hipokrytą”. Określenia te zawarł w pamflecie *The Prospect Before Us* dziennikarz James Callender, na polecenie kandydata Partii Demokratyczno-Republikańskiej Thomasa Jeffersona. Wybory zwyciężył Thomas Jefferson, zdobywając 62% głosów¹. Z kolei podczas wyborów na urząd Prezydenta USA w 1928 r. kandydat demokratów, gubernator Nowego Jorku Al Smith, ze względu na katolickie wyznanie został przez kontrkandydata republikanów Herberta Hoovera nazwany „pachołkiem papieża” i oskarżony o to, że Holland Tunnel w Nowym Jorku, którego budowę wtedy kończono, tak naprawdę nie przebiega z Manhattanu do New Jersey, lecz przez Atlantyk do Watykanu, skąd Papież Pius XI wydaje mu polecenia. Wybory zwyciężył Herbert Hoover, zdobywając 58% głosów.

Choć w krajach europejskich aktywność kandydatów w wyborach nigdy nie była tak barwna jak w Stanach Zjednoczonych, to w obu systemach prawnych wolność wypowiedzi nabiera szczególnego znaczenia w okresie kampanijnym, funkcjonuje bowiem w czasie, którego celem jest wyłonienie organów władzy. To, w jaki sposób kształtuje się debata przedwyborcza w państwie, ma ogromny wpływ na późniejszy wynik wyborczy poszczególnych kandydatów i ugrupowań politycznych. Z drugiej strony, należy mieć na uwadze, że podczas wyborów (oraz będącej ich elementem kampanii wyborczej) wolność wypowiedzi nie zmienia swojego prawnonaturalnego i konstytucyjnego charakteru, a możliwość korzystania z niej nie powinna być limitowana w sposób nadmierny.

Literatura poświęcona wolności wypowiedzi jest niewątpliwie bardzo różnorodna, jednakże problematyka wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych nie była dotąd przedmiotem szerszego zainteresowania.

Na zagadnienie wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych składają się dwa elementy – wolność wypowiedzi oraz kampania wyborcza. Każde z nich z osobna było już przedmiotem analizy zarówno w polskiej, jak i zagranicznej literaturze prawniczej, a szczególnie liczne opracowania poświęcono wolności wypowiedzi². Z kolei instytucja kampanii wyborczej nie była aż tak szeroko analizowana

1 J.E. Ferling, *Adams vs. Jefferson: The Tumultuous Election of 1800*, Oxford 2005, s. 135 i nast.

2 Do przykładów polskich opracowań dotyczących konstytucyjnych i międzynarodowych zagadnień wolności wypowiedzi należą m.in. prace: A. Biłgorajskiego, *Granice wolności*

w doktrynie prawa³. Podkreślenia wymaga jednak fakt, że do tej pory w polskiej doktrynie prawa konstytucyjnego nie pojawiło się większe opracowanie naukowe, które traktowałoby o wolności wypowiedzi realizowanej tylko czasie kampanii wyborczej. Co więcej, powstało bardzo mało konstytucyjnych opracowań omawiających zagadnienie wolności wypowiedzi w jakimkolwiek kontekście, niekoniecznie kampanijnym⁴.

wypowiedzi. *Studium konstytucyjne*, Warszawa 2013; L. Wiśniewskiego, *Wolność słowa i druku*, [w:] R. Wieruszewski (red.), *Prawa człowieka. Model prawny*, Wrocław 1991; M. Szczepaniaka, *Wolność słowa i druku*, [w:] A. Łopatka (red.), *Podstawowe prawa i obowiązki obywateli w PRL*, Warszawa 1969; J. Bafii, *Prawo o wolności słowa*, Warszawa 1998; A. Łopatki, *Prawo do swobodnego wyrażania opinii*, Warszawa 1993; H. Zięby-Załuckiej, *Prawo do swobody wypowiedzi w prawie międzynarodowym i prawie polskim (na tle sporów o interes publiczny/ demokratyzację polityki)*, [w:] K. Skotnicki, K. Składowski, A. Michalak (red.), *Zagadnienia prawa konstytucyjnego. Polskie zagadnienia ustrojowe. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Dariuszowi Góreckiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Łódź 2016; J. Skrzydły, *Wolność słowa w orzecznictwie Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Analiza porównawcza*, Toruń 2013; I.C. Kamińskiego, *Ograniczenia swobody wypowiedzi dopuszczalne w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Analiza krytyczna*, Warszawa 2010; J. Sobczaka, *Aksjologiczne i doktrynalne podstawy wolności wypowiedzi*, [w:] J. Czapska, M. Dudek, M. Stępień (red.), *Wielowymiarowość prawa*, Toruń 2014; A. Wiśniewskiego, *Znaczenie wolności słowa w państwie demokratycznym*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2007, nr 7; A. Frankiewicz, *Regulacja wolności wypowiedzi w krajowym porządku prawnym*, [w:] B. Banaszak, A. Preisner (red.), *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, Warszawa 2002. Natomiast do przykładów zagranicznych takich opracowań można zaliczyć m.in. prace: E. Barendta, *Freedom of Speech*, Oxford 2007; I. Crama, *Contested Words: Legal Restrictions on Freedom of Speech in Liberal Democracies*, Aldershot 2006; V. Zeno-Zencovicha, *Freedom of Expression: A Critical and Comparative Analysis*, New York 2008; T. Gibbonsa, *Free Speech, Communication and the State*, [w:] M. Amos, J. Harrison, L. Woods (red.), *Freedom of Expression and the Media*, Leiden 2012; S. Haggarda, J. You, *Freedom of Expression in South Korea*, „Journal of Contemporary Asia” 2015, nr 45; A.M. Schejtera, M. Yeminiego, *Eyes Have They, But They See Not: Israeli Election Laws, Freedom of Expression, and the Need for Transparent Speech*, „Communication Law and Policy” 2009, nr 14; A. Lestera, *Freedom of Expression*, [w:] R. St. J. Macdonald, F. Matscher, H. Petzold (red.), *The European System for the Protection of Human Rights*, Dordrecht 1993.

3 Pierwszą monografią naukową omawiającą w sposób „całościowy” instytucję kampanii wyborczej jest opracowanie A. Rakowskiej-Treli *Kampania wyborcza w regulacji prawnej i praktyce*, Łódź 2015. Do wcześniejszych prac podejmujących tylko pewne elementy tego rozległego pojęcia, jakim jest kampania wyborcza, można zaliczyć m.in. publikacje: G. Kryszenia, *Standardy prawne wolnych wyborów parlamentarnych*, Białystok 2007 oraz *Ramy czasowe kampanii wyborczej do parlamentu*, „Administracja Publiczna. Studia Krajowe i Międzynarodowe” 2006, nr 1; K. Skotnickiego (red.), *Kodeks wyborczy. Wstępna ocena*, Warszawa 2011; P. Uziębły, *Zasada równości wyborów parlamentarnych w państwach europejskich i południowoamerykańskich*, Warszawa 2013; K.W. Czaplickiego, B. Dautera, S.J. Jaworskiego, A. Kisielewicza, F. Rymarza, *Kodeks wyborczy. Komentarz*, Warszawa 2014; B. Banaszaka, *Kodeks wyborczy. Komentarz*, Warszawa 2014.

4 Za wyjątek w tym zakresie można uznać wiele konstytucyjnych opracowań dotyczących wolności wypowiedzi rozumianej jako wolność prasy. Do najważniejszych z nich należą

Za wyjątek należy uznać opracowanie autorstwa J. Sobczaka *Wolność słowa w kampaniach wyborczych* (Toruń 2016)⁵. Publikacja ta stanowi przede wszystkim analizę samej wolności wypowiedzi, a dopiero w drugiej kolejności podejmuje wybrane zagadnienia związane z kampanią wyborczą. Ponadto autor traktuje wolność wypowiedzi w kampaniach wyborczych jako wolność wypowiedzi „na przykładzie” kampanii wyborczych. W przedmiotowej pracy przyjęto natomiast, że wolność wypowiedzi w kampaniach wyborczych można poddać analizie w sposób bardziej autonomiczny niż wolność wypowiedzi w znaczeniu ogólnym. Mimo powyższego, publikacja J. Sobczaka jest dla autora niniejszej monografii inspiracją i niewątpliwie można uznać ją za pierwszą w doktrynie prawa konstytucyjnego, która podejmuje się analizy wolności wypowiedzi nie tylko w kampaniach wyborczych, ale także w innym, szerszym kontekście.

Tego rodzaju rozważania, tzn. „uszczegółowiające” wolność wypowiedzi, są charakterystyczne przede wszystkim dla innych gałęzi prawa – w szczególności dla prawa cywilnego lub prawa karnego, w których wolność słowa, jako wolność jednostki, służy jedynie określeniu tematu, a istota rozważań dotyczy pozostałych kwestii⁶, albo dla prawa międzynarodowego, gdzie wolność wypowiedzi, skonkretyzowana

publikacje J. Sobczaka: *Prawo prasowe. Komentarz*, Warszawa 2008; *Determinanty prawne wolności prasy*, [w:] S. Paweła (red.), *Prawo w okresie przemian społecznych*, Warszawa 2005; tenże, *Czy prawo autorskie tłumi wolność środków społecznego przekazu?*, [w:] K. Wolny-Zamorzyński, W. Furman, B. Nierenberg, J. Marszałek-Kawa (red.), *Prawo, etyka, czy rynek? Zmiany w polskich mediach po 1989 roku*, Toruń 2010; *Czy prawo prasowe potrzebuje zmiany?*, „*Ius et Lex*” 2010, nr 1 (VI), a także L. Wiśniewskiego, *Wolność prasy w świetle Konstytucji RP, ustaw oraz wiążącego Polskę prawa międzynarodowego*, [w:] D. Górecki (red.), *Wolność słowa w mediach. XL Ogólnopolska Konferencja Katedr i Zakładów Prawa Konstytucyjnego*, Spała 2003; J. Szymanka, *Konstytucyjna zasada wolności słowa w radiofonii i telewizji*, „*Państwo i Prawo*” 2004, nr 5; W. Sokolewicz, *Prasa i Konstytucja*, Warszawa 2011; tenże, *Wolność prasy i jej konstytucyjne ograniczenia*, „*Państwo i Prawo*” 2008, z. 6.

5 Zob. też wcześniejsze opracowanie J. Sobczaka, *Wolność słowa w kampaniach wyborczych*, [w:] P. Pawełczyk (red.), *Marketing polityczny – szansa czy zagrożenia dla współczesnej demokracji*, Poznań 2007.

6 Jako przykłady takich opracowań można wymienić m.in. publikacje E. Nowińskiej, *Wolność wypowiedzi prasowej*, Warszawa 2007; P. Wasilewskiego, *Wolność prasowej wypowiedzi satyrycznej: studium cywilistyczne na tle porównawczym*, Warszawa 2012; A. Dombkiej, *Wolność wypowiedzi w Internecie*, praca doktorska, niepubl.; J.J. Mrozka, *Wolność słowa i wolność przekonań religijnych w systemie prawa*, Olsztyn 2013; J. Taczkowskiej, *Kategorie wypowiedzi i ich ochrona. Debata publiczna*, Warszawa–Poznań 2008; A. Bień-Kacały, *Wolność słowa lekarza (art. 52 Kodeksu Etyki Lekarskiej) w świetle wyroku ETPC z 16 grudnia 2008 r. oraz wyroku TK z 23 kwietnia 2008 r. (SK 16/07)*, [w:] J. Jaskiernia (red.), *Rada Europy a przemiany demokratyczne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1989–2009*, Toruń 2010; J. Sobczaka, *Wolność wypowiedzi a ochrona dóbr osobistych osób pełniących funkcje publiczne*, „*Środkowoeuropejskie Studia Polityczne*” 2007, nr 1; A. Demenko, *Prawnokarna ochrona wolności wypowiedzi. Zarys problemu*, [w:] A. Biłgorajski (red.), *Wolność wypowiedzi i jej granice. Analiza wybranych zagadnień*, Katowice 2014; L. Gardockiego, *Europejskie standardy wolności wypowiedzi a polskie prawo karne*, „*Państwo i Prawo*” 1993, z. 3.

do jakiegoś elementu, stanowi pewne kryterium porządkujące orzecznictwo organów sądownictwa międzynarodowego⁷.

Zupełnie inaczej wygląda stan badań nad amerykańskim prawem konstytucyjnym. Zagadnienia związane z wolnością wypowiedzi w USA (gdzie wolność ta jest znacząco ugruntowana i nadzwyczaj respektowana przez tamtejszy system prawny) doczekały się tak szczegółowych studiów, że do standardów należą opracowania traktujące o wolności wypowiedzi w pewnych kontekstach. To z kolei poskutkowało narodzinami specjalnej terminologii oznaczającej konkretne przejawy tej wolności (np. *scientific speech*⁸, *commercial speech*⁹)¹⁰. Oczywiście wyróżnia się tam wolność wypowiedzi w kampaniach wyborczych, określaną jako *campaign speech*¹¹, *election/electoral speech*¹² czy *political speech*¹³. Należy podkreślić, że w Stanach Zjednoczonych takie badania są prowadzone w doktrynie prawa konstytucyjnego, a nie tylko w naukach zajmujących się innymi gałęziami prawa.

7 Zob. np. prace J. Skrzydły, *Granice wolności słowa przy wypowiedziach o charakterze satyrycznym. Analiza prawnoporównawcza*, „Przegląd Prawa Europejskiego” 2005, nr 2; *Wolność słowa a wymogi bezpieczeństwa narodowego (na tle orzecznictwa Sądu Najwyższego USA i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka)*, „Państwo i Prawo” 1995, z. 9; J. Sobczaka, *Swoboda wypowiedzi w orzecznictwie Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu*, część I, „Ius Novum” 2007, nr 2–3; *Swoboda wypowiedzi w orzecznictwie Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu*, część II, „Ius Novum” 2007, nr 4; G.R. Bajorka, *Władcy ust. Granice swobody wypowiedzi polityków i wypowiedzi o politykach w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu*, Toruń 2010.

8 Wyróżnia ją np. R. Post, w pracy *Constitutional Restraints on the Regulations of Scientific Speech and Scientific Research*, „Science and Engineering Ethics” 2009, nr 15.

9 Podobnie analizuje ją R. Post, *The Constitutional Status of Commercial Speech*, „UCLA Law Review” 2000, nr 48.

10 R. Post pisze o *outrageous speech* w artykule *Outrageous Speech and the Constitution: Thoughts on Hustler Magazine v. Falwell, Dissent*, Summer 1990, s. 367. E. Volokh mówi o *crime-facilitating speech* w artykule *The Freedom of Speech and Bad Purposes*, „UCLA Law Review” 2016, nr 63, s. 1375, a A.T. Kenyon analizuje *positive/negative speech* w pracy *Assuming Free Speech*, „The Modern Law Review” 2014, nr 77, s. 391–402.

11 Zob. następujące opracowania: S. Lieffring, *First Amendment and the Right to Lie: Regulating Knowingly False Campaign Speech After United States v. Alvarez*, „Minnesota Law Review” 2013, nr 13; L.A. Graglia, *Restrictions on Judicial Election Campaign Speech: Silencing Criticism of Liberal Activism*, [w:] E.F. Paul, F.D. Miller Jr., J. Paul (red.), *Freedom of Speech*, Cambridge 2002.

12 Zob. następujące opracowania: R. Post, *Regulating Election Speech Under the First Amendment*, „Texas Law Review” 1999, nr 77; J.M. Gora, *Free Speech, Fair Elections, and Campaign Finance Laws: Can They Co-Exist?*, „Brooklyn Law School Legal Studies Research Papers” 2013, nr 346, s. 780–787; J. Rowbottom, *Lies, Manipulation and Elections – Controlling False Campaign Statements*, „Oxford Journal of Legal Studies” 2012, nr 3, s. 507, 511; B.K. Pinaire, *The Constitution of Electoral Speech Law. The Supreme Court and Freedom of Expression in Campaigns and Elections*, Stanford 2008.

13 Zob. następujące opracowania: A.M. Feinberg, *Candidate False Statement Laws and The First Amendment: An Analysis of Constitutional Principles*, online: getd.libs.uga.edu/pdfs/feinberg_amy_m_201505_ma.pdf (dostęp: 30.03.2018), s. 2, 5–8; S. Lieffring, *First Amendment...*; J. Rowbottom, *Lies, Manipulation and Elections...* Zob. także Duhaime’s Law Dictionary, online: www.duhaime.org/LegalDictionary/P/PoliticalSpeech.aspx (dostęp: 16.04.2018).

Przedmiotem badań w niniejszej monografii uczyniono wolność wypowiedzi w kampaniach wyborczych w konstytucyjnym systemie prawnym Rzeczypospolitej Polskiej. Założono, że wolność wypowiedzi w kampaniach wyborczych oznacza tylko konstytucyjną wolność wyrażania poglądów, z wyłączeniem wolności pozyskiwania informacji i wolności rozpowszechniania informacji (art. 54 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.¹⁴). Ponadto, w rozważaniach dotyczących granic wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych nie uwzględniono granic finansowych tytułowej wolności. Tak doprecyzowany przedmiot badań był punktem wyjścia do sformułowania celów, problemów i metod badawczych¹⁵.

W książce przyjęto dwa najważniejsze cele o charakterze poznawczym, tj. przedstawienie wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych jako konstytucyjnej wolności jednostki oraz ustalenie granic tej wolności.

Osiągnięcie powyższych celów mogło nastąpić tylko przez rozwiązanie głównego problemu badawczego, który postawiony został w formie pytania: w jakim stopniu wolność wypowiedzi w kampaniach wyborczych jest ograniczana przez konstytucyjny system prawny Rzeczypospolitej Polskiej i czy powinno się jej przyznawać większą czy mniejszą ochronę kosztem innych wartości konstytucyjnych?

W oparciu o tak postawiony problem badawczy wysunięto następujące tezy w formie pytań problemowych:

1. Jaki charakter ma wolność wypowiedzi w kampaniach wyborczych?
2. Jaka jest definicja wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych?
3. Z jakich norm prawnych może być wywiedziona wolność wypowiedzi w kampaniach wyborczych? Czy normy te różnią się od siebie znacząco?
4. Czy według Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej wolność wypowiedzi w kampaniach wyborczych to wolność tylko o charakterze osobistym, czy też politycznym?
5. Jaka jest zasadnicza determinanta procesu ograniczania wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych?
6. Jakie granice wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych mają największe znaczenie dla kształtowania się zakresu ochrony tej wolności?
7. Czy granice wolności wypowiedzi obowiązujące nie tylko w okresie kampanii wyborczej wpływają na zwiększenie lub zmniejszenie się ochrony tej wolności?
8. Czy granice wolności wypowiedzi obowiązujące tylko w kampaniach wyborczych wpływają na zwiększenie lub zmniejszenie się ochrony tej wolności?

Tak postawiony główny problem badawczy posłużył do postawienia hipotezy badawczej, która brzmi: wolność wypowiedzi w kampaniach wyborczych jest

¹⁴ Dz.U. z 1997 r. nr 78, poz. 483, ze zm.

¹⁵ Przedstawiając zarys metodologiczny opracowania, posłużono się wskazówkami zawartymi m.in. w monografiach J. Apanowicza, *Metodologia ogólna*, Gdynia 2002 oraz H. Muszyńskiego, *Wstęp do metodologii pedagogiki*, Warszawa 1971.

w znaczącym stopniu ograniczana przez konstytucyjny system prawny Rzeczypospolitej Polskiej, podczas gdy powinno się jej przyznawać większą ochronę kosztem innych wartości konstytucyjnych.

Natomiast pytania problemowe (tezy) mieszczące się w problemie badawczym wyznaczyły szczegółowe hipotezy, jakie należało sformułować w celu jego rozwiązania. Każdej z tez przypisano odpowiednią hipotezę szczegółową:

1. Wolność wypowiedzi w kampaniach wyborczych to rodzaj wolności wypowiedzi w znaczeniu ogólnym.
2. Wolność wypowiedzi w kampaniach wyborczych to wolność wyrażania swoich poglądów w trakcie kampanii wyborczych.
3. Wolność wypowiedzi w kampaniach wyborczych może być wywiedziona z norm prawnych polskiej konstytucji i międzynarodowych aktów praw człowieka dotyczących wolności wypowiedzi w znaczeniu ogólnym. Normy te różnią się od siebie zarówno w aspekcie podmiotowym, jak i przedmiotowym.
4. Wolność wypowiedzi w kampaniach wyborczych to wolność o charakterze osobistym. Artykuł 54 Konstytucji RP został umiejscowiony przez ustrojodawcę w podrozdziale „Wolności i prawa osobiste”.
5. Zasadniczą determinantą ograniczania wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych jest art. 31 ust. 3 Konstytucji RP.
6. Największe znaczenie dla kształtowania się zakresu ochrony wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych mają granice wolności wypowiedzi występujące tylko w trakcie kampanii wyborczych.
7. Granice wolności wypowiedzi obowiązujące nie tylko w okresie kampanii wyborczych nie wpływają na zwiększenie się lub zmniejszenie się ochrony tej wolności.
8. Granice wolności wypowiedzi obowiązujące tylko w okresie kampanii wyborczych wpływają na zwiększenie się ochrony tej wolności.

Na poszczególnych etapach badań zastosowano różne metody badawcze zmierzające do weryfikacji hipotezy badawczej. Należą do nich cztery metody badania prawa: dogmatyczna, porównawcza, empiryczna oraz historyczna.

Z pomocą pierwszej z nich analizowano polski materiał normatywny, w szczególności normy prawa pozytywnego, orzecznictwo sądów i trybunałów oraz poglądy doktryny. Autor dokonał tej analizy, stosując przede wszystkim derywacyjną koncepcję wykładni prawa oraz topiczną metodę argumentacji prawniczej. Metoda dogmatyczna stanowiła podstawę do teoretycznego opracowania i rozwiązania postawionego problemu naukowego.

Dzięki metodzie porównawczej analizowano orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka na temat wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych. Użyto jej także w rozważaniach porównujących regulacje prawne innych państw dotyczące kształtowania się wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych i jej granic. Z kolei badania materiału normatywnego w postaci wypowiedzi doktryny amerykańskiego prawa konstytucyjnego i orzeczeń Sądu Najwyższego

Stanów Zjednoczonych miały na celu opisanie skali różnic dzielących dwa odrębne systemy prawne w zakresie przyznawania ochrony wolności wypowiedzi.

Za pomocą metody empirycznej dokonano analizy ilościowej i jakościowej orzeczeń sądów i trybunałów, w tym m.in. wyroków Trybunału Konstytucyjnego odnoszących się do wolności wypowiedzi w debacie publicznej, co poprzez ustalenie schematu wzorców kontroli miało wpływ na określenie warunków dopuszczalności ograniczeń wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych. Ponadto przeanalizowano akta polskich sądów powszechnych i zawarte w nich orzeczenia w sprawach o ochronę dóbr osobistych i tych wydanych w trybie wyborczym, co miało z kolei wpływ na ustalenie granic tej wolności.

Dzięki metodzie historycznej poddano analizie proces kształtowania się wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych na świecie i w Polsce.

Powyżej opisana metodologia badawcza zdeterminowała konstrukcję książki. Składa się ona z pięciu rozdziałów o rozbudowanej systematyce wewnętrznej.

W pierwszym rozdziale zdefiniowano wolność wypowiedzi w kampaniach wyborczych. Zostało to poprzedzone analizą kwestii terminologicznych dotyczących wolności wypowiedzi, wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych oraz samej instytucji kampanii wyborczej. Wolność wypowiedzi przedstawiono na gruncie filozoficznoprawnym oraz prześledzono proces jej pozytytywizacji. Bazując na tej analizie, omówiono genezę wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych w perspektywie historycznoprawnej. Kampania wyborcza i jej elementy zostały omówione nie tylko z perspektywy nauk prawnych, ale również politologicznych.

W drugim rozdziale omówiono wolność wypowiedzi w kampaniach wyborczych w multicytrycznym systemie prawnym RP. Większość rozważań poświęcono została przedstawieniu tej wolności w Konstytucji RP, ale nie zabrakło też analizy wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych z perspektywy wybranych aktów międzynarodowej ochrony praw człowieka.

W trzecim rozdziale zanalizowano konstytucyjne determinanty ograniczania wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych. Punktem wyjścia dla tych rozważań było omówienie podstawy prawnej upoważniania prawodawcy do ograniczania praw i wolności oraz warunków dopuszczalności ustanawiania takich ograniczeń, a w dalszej kolejności uwzględnienie tych rozważań w kontekście wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych. Rozdział ten stanowi podstawę do stworzenia katalogu najistotniejszych granic wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych w systemie prawnym RP.

Rozdziały czwarty i piąty poświęcone zostały omówieniu poszczególnych granic wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych, gdzie kryterium odróżniającym jest moment ich obowiązywania. W czwartym rozdziale przedstawiono granice analizowanej wolności, które obowiązują co do zasady zawsze, ale w okresie kampanijnym zyskują na szczególnym znaczeniu (nazwano je *granicami ogólnymi*). W piątym rozdziale omówiono granice wolności wypowiedzi obowiązujące tylko podczas kampanii wyborczych (nazwano je *granicami szczególnymi*).

W książce uwzględniony został stan prawny na dzień 1 stycznia 2020 r.

Książka jest zaktualizowaną i zmienioną wersją rozprawy doktorskiej obronionej w listopadzie 2018 r. w Katedrze Prawa Konstytucyjnego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego. Publikując prezentowaną pracę, chciałbym podziękować za pomoc w wyborze bardzo aktualnej problematyki badawczej, inspirujące dyskusje i pomoc w doskonaleniu warsztatu naukowego mojemu promotorowi Panu Profesorowi Krzysztofowi Skotnickiemu, Kierownikowi tej Katedry. Ostateczny kształt pracy jest też zasługą uwag poczynionych przez recenzentów w przewodzie doktorskim – Pana Profesora Jacka Sobczaka z Instytutu Prawa Wydziału Prawa Uniwersytetu SWPS w Warszawie oraz Pana Profesora Grzegorza Kryszenia z Katedry Prawa Konstytucyjnego i Systemów Politycznych Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku, za co również Im chciałbym podziękować.

Rozdział I

Pojęcie wolności wypowiedzi w kampaniach wyborczych

1. Wolność wypowiedzi

Rozważania należy zacząć od charakterystyki samego pojęcia wolności. Wolność jest, była i będzie przedmiotem badań przedstawicieli różnych gałęzi nauki, m.in. prawników, filozofów, politologów, teologów, historyków, socjologów czy psychologów. Analizę tego terminu utrudnia znacząco mnogość metodologii i różnic światopoglądowych, które mają istotny wpływ na wyniki badań. I. Berlin stwierdził, że istnieje około 200 odmiennych znaczeń tego pojęcia¹, wobec czego stworzenie jednej, uniwersalnej definicji jest zadaniem karkołomnym. Najogólniej można powiedzieć, że wolność to „niezależność jakiegoś podmiotu od jakiegokolwiek uwarunkowania”² albo „wartość autonomiczna sprowadzająca się do możliwości niezależnego podejmowania decyzji i ich realizacji”³, czy też „możliwość podejmowania według własnej woli takich działań, które nie są zakazane przez ustawodawcę”⁴. Także w ujęciu leksykalnym termin ten przysparza wielu problemów. Według jednego słownika języka polskiego oznacza „niezależność, niepodległość, swobodę, samodzielność”⁵, a inny notuje aż cztery znaczenia: „niezależność jednego państwa od innych państw, w sprawach wewnętrznych i stosunkach

1 Zob. I. Berlin, *Dwie koncepcje wolności*, Warszawa 1991, s. 113.

2 Zob. np. J. Sobczak, *Wolność słowa w kampaniach wyborczych*, Toruń 2016, s. 5.

3 Zob. np. M. Augustyniak, *Pojęcie, istota oraz geneza wolności i praw człowieka*, [w:] M. Chmaj (red.), *Wolności i prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Zakamycze 2006, s. 13.

4 Zob. O. Górecki, *Wolność człowieka – doktrynalna analiza pojęcia normatywnego zawartego w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.*, [w:] K. Skotnicki, K. Składowski, A. Michalak (red.), *Zagadnienia prawa konstytucyjnego. Polskie zagadnienia ustrojowe. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Dariuszowi Góreckiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Łódź 2016, s. 117 i n.

5 S. Skorupka, H. Auderska, Z. Łempicka (red.), *Mały słownik języka polskiego*, Warszawa 1968, s. 906.

zewewnętrznych”, „możliwość podejmowania decyzji zgodnie z własną wolą”, „życie poza więzieniem i zamknięciem” i „prawa obywateli wyznaczone przez dobro powszechne, interes narodowy i porządek prawny”⁶. Można jednak dokonać pewnej katalogizacji wolności i tym samym wyróżnić pewne jej rodzaje. W kontekście tej książki będą to: wolność jednostki oraz wolność wypowiedzi.

Wolność jednostki odnosi się do tej sfery otaczającej jednostkę, dzięki której zyskuje ona możliwość postępowania według własnej woli. Co do istoty wolność ta zakorzeniona jest nie w akcie prawnym, a w człowieczeństwie. Ma także charakter pierwotny w stosunku do wszystkich ludzkich uprawnień i w związku z tym jest źródłem pozostałych przysługujących jednostce praw i wolności⁷. W tym miejscu warto zauważyć, że mimo pozornego podobieństwa i wspólnego rodowodu pojęcia wolności i prawa nie są tożsame, chociaż często stosuje się je wymiennie. Prawa to uprawnienia jednostek wynikające z prawa w sensie przedmiotowym (z konstytucji, ustaw), które służą im do ochrony ich interesów. Wyróżnia się spośród nich: prawa wolnościowe, prawa równościowe i prawa nienależące do pozostałych dwóch grup. Prawa wolnościowe mają zapewnić jednostce warunki swobodnego rozwoju jej osobowości. Przeciwstawne do nich są prawa równościowe, które gwarantują różnicowanie pozycji jednostki w określonych sytuacjach. Wolności to z kolei uprawnienia niewynikające bezpośrednio z prawa w sensie przedmiotowym, a prawa potrzebne są jedynie do ustalenia ich granic⁸.

Wolność wypowiedzi jest jedną z wielu przyznanych jednostce wolności (wśród np. wolności do życia, wolności sumienia i wyznania, wolności myśli, wolności prowadzenia działalności gospodarczej czy wolności zawierania umów). Sam termin *wolność wypowiedzi* jest pewnym skrótem myślowym, który nie oddaje w pełni wielości związanych z nim zagadnień. Istotne jest rozwinięcie tego zagadnienia, także w kontekście innym niż teoretycznoprawny. W pierwszej kolejności należy zastanowić się nad leksykalnym znaczeniem wolności wypowiedzi. Według słownika frazeologicznego języka polskiego termin *wolność wypowiedzi* – tak jak *wolność republikańska*, *wolność obyczajów* czy też *wolność wyteśkniona* – stanowi związek frazeologiczny⁹. Według słownika języka polskiego *wolność wypowiedzi* to „prawo do swobodnego wypowiadania swoich myśli”. Natomiast samo słowo *wypowiedź* w ujęciu leksykalnym oznacza „ustne lub pisemne zabranie głosu w jakiejś sprawie”¹⁰.

6 Hasło: *wolność*, online: sjp.pwn.pl/sjp/wolnosc;2537405.html (dostęp: 11.06.2016).

7 Zob. np. W. Skrzydło, *Konstytucyjny katalog wolności i praw jednostki*, [w:] M. Chmaj (red.), *Wolności i prawa człowieka...*, s. 49–55.

8 B. Banaszak, *Ogólne wiadomości o prawach człowieka*, [w:] B. Banaszak, A. Preisner, *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, Warszawa 2002, s. 31–32; I. Malinowska, *Ochrona praw i wolności w Polsce*, Warszawa 2009, s. 17–18.

9 Hasło: *wolność*, [w:] S. Skorupka (red.), *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. II, Warszawa 2002, s. 601–602.

10 Hasło: *wypowiedź*, online: sjp.pwn.pl/szukaj/wypowied%C5%BA.html (dostęp: 11.06.2016). Bardzo szczegółowe rozważania, co jest wypowiedzią, a co nie (na gruncie teorii i filozofii prawa) zob.: L. Kendrick, *Free Speech as a Special Right*, „Philosophy & Public Affairs” 2017, nr 45, s. 97–100.

Należy pamiętać, że wolność wypowiedzi, jako element składowy wolności jednostki, nie jest jedynym terminem oznaczającym uzewnętrznianie swoich myśli czy przekonań. W stanowiskach doktryny charakterystyczne wydaje się posługiwanie terminami *wolność ekspresji*, *wolność słowa* oraz *wolność słowa i druku*. Wolność ekspresji jest synonimem wolności wypowiedzi. Może się to wydawać niezrozumiałe dla osoby dbającej o poprawność językową, bowiem według słownika języka polskiego *ekspresja* oznacza „wyrazisty i sugestywny sposób wyrażania uczuć”. Ekspresja nie jest więc tożsama z wypowiedzią, poglądem czy ideą, a może być jedynie pewną formą wypowiedzi lub formą wyrażenia poglądu nacechowaną sugestywnie bądź ekspresyjnie¹¹. Wolność słowa, rozumiana *sensu stricto*, nie jest synonimem wolności wypowiedzi. Odnosi się ona do wypowiedzi w formie werbalnej, ponieważ *słowo* oznacza „znak językowy mający jakieś znaczenie”, „wypowiedź ustną lub pisemną”, „obietnicę złożoną przez kogoś”, „dawniej – czasownik”¹². Z wolnością słowa w powyższym rozumieniu nie będziemy mieli do czynienia w sytuacji, gdy podmiot namaluje obraz albo skomponuje utwór muzyczny. Jednakże współcześnie terminu tego używa się zamiennie z terminem *wolność wypowiedzi*. Można nawet zaryzykować stwierdzenie, że *wolność słowa* jest określeniem o wiele popularniejszym. Wynika to z faktu, że w XVIII i XIX w. wolność słowa była obecna w treści nowożytnych konstytucji, które – pomimo postępu techniki i pojawienia się nowych form uzewnętrzniania – pozostały niezmienione¹³. Wolność wypowiedzi identyfikuje się także z wolnością słowa i druku ze względu na obecność tej drugiej, wyrażonej *explicite*, w licznych nieobowiązujących już komunistycznych aktach prawnych¹⁴. Obecnie ten quasi-synonim wolności wypowiedzi jest już praktycznie nieużywany¹⁵.

Pomimo że wolność wypowiedzi pojawia się na kartach licznych aktów prawnych na całym świecie, należy podkreślić jej prawnonaturalny rodowód. Istnieje ona w sposób obiektywny i niezależny od pozytywnoprawnego ustanowienia jej przez jakąkolwiek normę prawną. Ponadto zwraca się uwagę, że wolność wypowiedzi

11 Jako przykład można zestawić obraz Edvarda Muncha *Krzyk* z obrazem *Mona Lisa* Leonarda da Vinci. Pierwszy z nich jest formą wypowiedzi niezwykle ekspresyjną, drugi zaś statyczną, bez widocznych oznak ekspresji. Skąd więc synonimiczne traktowanie wolności wypowiedzi i wolności ekspresji? Wynika to z niepoprawnego, zbyt dosłownego tłumaczenia pojęcia *freedom of expression*. Słowo *expression* w języku angielskim oznacza: *ways of saying what you think or showing how you feel using words or actions*, czyli mówienie tego, co się myśli, lub pokazywanie tego, co się czuje, za pomocą słów lub czynów. Zob. hasło: *expression*, online: dictionary.cambridge.org/dictionary/english-polish/expression (dostęp: 8.02.2018).

12 Hasło: *słowo*, online: sjp.pwn.pl/szukaj/s%C5%82owo.html (dostęp: 11.06.2016).

13 Zob. A. Biłgorajski, *Granice wolności wypowiedzi. Studium konstytucyjne*, Warszawa 2013, s. 75.

14 Tym pojęciem posługuje się chociażby art. 50 Konstytucji Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (zob. Konstytucja Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, tłum. S.R. Dobrowolski, Warszawa 1977).

15 Zob. m.in.: L. Wiśniewski, *Wolność słowa i druku*, [w:] R. Wieruszewski (red.), *Prawa człowieka. Model prawny*, Wrocław 1991, s. 680–714; M. Szczepaniak, *Wolność słowa i druku*, [w:] A. Łopatka (red.), *Podstawowe prawa i obowiązki obywateli w PRL*, Warszawa 1969, s. 94, 95; J. Bafia, *Prawo o wolności słowa*, Warszawa 1998, s. 4–38; A. Łopatka, *Prawo do swobodnego wyrażania opinii*, Warszawa 1993, s. 5 i n.

i związana z nią zdolność ludzkiej ekspresji stanowią element odróżniający człowieka od zwierząt. Wolność ta jest także przejawem funkcji kognitywnych mózgu oznaczających zdolność człowieka do odbierania, przetwarzania i wykorzystywania informacji płynących z otoczenia. Dzięki niej ludzie uzyskali możliwość porozumiewania się między sobą, a także tworzenia np. sztuki, nauki czy polityki, co stało się motorem postępu cywilizacyjnego¹⁶. Powyższe prawnonaturalne implikacje wolności wypowiedzi potwierdza orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego, na przykład w uchwale z dnia 2 marca 1994 r., gdzie stwierdzono, że „wolność słowa stanowi jedno z podstawowych praw człowieka, przysługujących w naturalny sposób każdej jednostce ludzkiej”¹⁷. W kolejnych orzeczeniach Trybunał konstatuje, że konstytucyjna wolność słowa jest jednym z przejawów wolności człowieka, wolności przysługującej każdemu człowiekowi od urodzenia i wywodzącej się z istoty natury człowieka, którą prawo pozytywne powinno uwzględniać¹⁸. Konsekwencją tego jest stwierdzenie o nieabsolutnym charakterze wolności wypowiedzi, co z kolei wynika z zasady wolności jednostki. Niedopuszczalne jest, by jednostka X, korzystając z wolności wypowiedzi, naruszała inną wolność o tej samej randze, przysługującą jednostce Y. Trybunał Konstytucyjny potwierdził to w przywołanej powyżej uchwale, uznając, że: „Rolą unormowań konstytucyjnych jest potwierdzenie istnienia tej wolności, określanie jej podstawowych aspektów oraz ustanawianie niezbędnych gwarancji koniecznych ograniczeń [...]. Wolność słowa, podobnie jak inne prawa jednostki, nie ma charakteru absolutnego i może być poddawana koniecznym ograniczeniom”¹⁹.

Proces pozytywizacji wolności słowa rozpoczął się już w epoce oświecenia, przede wszystkim we Francji, a związany był z teorią umowy społecznej, której wersję przedstawił J.J. Rousseau w traktatach zatytułowanych *Umowa społeczna*. Teoria ta zakładała, że w miarę rozwoju cywilizacyjnego ludzie porzucili stan natury i związane z nim prawa naturalne i, poprzez zawarcie między sobą umowy społecznej, stworzyli społeczeństwo. Następnie społeczeństwo to zawarło umowę z państwem, przekazując mu uprawnienia władcze, w zamian otrzymując z jednej strony ochronę praw jednostek (m.in. życia, zdrowia), a z drugiej wolności – w tym wolność wypowiedzi. Nie świadczyło to o rezygnacji z praw natury, ale o zapewnieniu im gwarancji formalnych²⁰.

Pierwszym aktem prawnym rangi konstytucyjnej, który przewidywał wolność wypowiedzi, była Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela, uchwalona 26 sierpnia 1789 r. i nadal aktualna jako element Konstytucji Republiki Francuskiej z 4 października 1958 r.²¹ Chronologicznie drugim przypadkiem konstytucjonalizacji

16 Zob. R.L. Maddex, *The U.S. Constitution A to Z*, Washington D.C. 2008, s. 444–445.

17 Zob. Uchwała Trybunału Konstytucyjnego z 2 marca 1994 r., W 3/93, teza II.1.A.

18 Zob. np. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 20 lutego 2007 r., P 1/06, teza III.2.1; wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 29 września 2008 r., SK 52/05, teza III.1.

19 Uchwała TK z 2 marca 1994 r., W 3/93, teza II.1.A.

20 Zob. np. R. Kuźniar, *Prawa człowieka. Prawo, instytucje, stosunki międzynarodowe*, Warszawa 2008, s. 22, 23.

21 Art. XI Deklaracji stwierdza, że „Swobodne wyrażanie myśli i poglądów jest jednym z najcenniejszych praw Człowieka: każdemu Obywatelowi przysługuje więc wolność słowa,

tej wolności jest Pierwsza Poprawka do Konstytucji Stanów Zjednoczonych, która została uchwalona 25 września 1789 r., a weszła w życie 15 grudnia 1791 r.²² Należy jednak podkreślić, że dwie wcześniejsze amerykańskie konstytucje stanowe (Konstytucja Massachusetts z 1780 r.²³ oraz Konstytucja New Hampshire z 1784 r.²⁴), uchwalone kilka lat przed Deklaracją, zawierały w swojej treści normy regulujące tę wolność²⁵. Z uwagi na fakt, że są one źródłem prawa tylko na poziomie stanowym, a nie krajowym, nie można traktować ich synonimicznie do konstytucji w rozumieniu najważniejszego aktu prawnego w całym państwie²⁶. Mimo wszystko, świadczy to o silnym zakorzenieniu wolności wypowiedzi w amerykańskim systemie prawnym, a „francuskie pierwszeństwo” w konstytucjonalizacji tej wolności zapewniły jedynie pewne zdarzenia – np. rewolucja francuska. Z kolei jako trzecia kwestię wolności wypowiedzi regulowała Konstytucja Królestwa Norwegii z 17 maja 1814 r.²⁷ Z późniejszych aktów o tym charakterze wypada wskazać art. 8 Karty Konstytucyjnej Ludwika XVIII, oktrojowanej 4 czerwca 1814 r.²⁸, art. 13 Ustawy Zasadniczej Państwa z 21 grudnia 1867 r. o powszechnych prawach obywateli reprezentowanych w Radzie Rzeszy królestw i krajów²⁹ oraz § 10 Aktu

pisma i druku, a odpowiada tylko za nadużycie tej wolności w przypadkach określonych w ustawie”. Zob. *Konstytucja Francji*, wyd. 2 uaktual., tłum. W. Skrzydło, Warszawa 2003, online: libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/francja.html (dostęp: 31.01.2018).

- 22 Według I Poprawki żadna ustawa Kongresu nie może wprowadzić religii ani zabronić swobodnego praktykowania jej, ograniczać wolności słowa lub prasy ani prawa ludu do spokojnych zgromadzeń lub do składania naczelnym władzom petycji o naprawienie krzywd. Zob. *Konstytucja Stanów Zjednoczonych Ameryki*, tłum. A. Pułto, Warszawa 2002, online: libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/usa.html (dostęp: 30.01.2018).
- 23 *The Constitution of the Commonwealth of Massachusetts, 1780: A Declaration of the Rights of the Inhabitants of the Commonwealth of Massachusetts*, online: malegislature.gov/Laws/Constitution (dostęp: 17.03.2018).
- 24 *The Constitution of New Hampshire, 1784: Bill of Rights. Article I*, online: en.wikisource.org/wiki/New_Hampshire_Constitution (dostęp: 17.03.2018).
- 25 Szerzej o historii wolności wypowiedzi w amerykańskim konstytucjonalizmie piszą: L.W. Levy, *Freedom of Speech and Press in Early American History. Legacy of Suppression*, New York 1963; C. Spillenger, *David M. Rabban and the Libertarian Tradition That Time Forgot*, „Law & Social Inquiry” 2001, nr 26, s. 209 i n.
- 26 Zob. I. Kraśnicka, A. Ludwikowska, *Wprowadzenie do systemu prawa Stanów Zjednoczonych*, Toruń 2012, s. 94.
- 27 Zgodnie z § 100 tej Konstytucji: „Istnieje wolność prasy. Nikt nie może być ukarany za napisany tekst, niezależnie od jego treści, oddany do druku lub publikacji, chyba że świadomie i jawnie przejawia sam lub namawia innych do niepostuszeństwa wobec prawa, lekceważenia religii, moralności lub konstytucyjnych władz, sprzeciwia się ich nakazom albo wysuwa fałszywe i oszczercze oskarżenia przeciwko komukolwiek. Każdemu wolno wypowiadać własną opinię o administracji państwowej lub na jakikolwiek inny temat”. Zob. *Konstytucja Królestwa Norwegii*, tłum. J. Osiński, Warszawa 1996, online: libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/norwegia.html (dostęp: 30.01.2018).
- 28 Zob. np. M. Szczaniecki, *Wybór źródeł do historii państwa i prawa w dobie nowożytnej*, cz. I: *Teksty do historii burżuazyjnego prawa nowożytnego*, Warszawa 1972, s. 123–126, za: A. Biłgorajski, *Granice...*, s. 20.
- 29 Zob. *Konstytucja Austrii*, tłum. P. Czarny, B. Naleziński, Warszawa 2004, online: libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/austria.html (dostęp: 8.02.2018).

o Formie rządów Finlandii z 17 lipca 1919 r.³⁰ W polskich ustawach konstytucyjnych wolność wypowiedzi regulował najpierw art. 104 Konstytucji marcowej³¹, później art. 5 ust. 2 Konstytucji kwietniowej³², a po wojnie art. 71 Konstytucji PRL³³, zwanej także „stalinowską” lub „lutową”. Wolność wypowiedzi jest także obecna w dokumentach międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka o zasięgu zarówno uniwersalnym, jak i regionalnym. Warto wskazać m.in. na art. 19 w zw. z art. 28 ust. 1 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 10 grudnia 1948 r.³⁴, art. 10 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności³⁵, art. 19 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych³⁶, art. 11 Karty Praw

30 Zob. np. D. Michalski, *Akt o Formie rządów z 1919 roku – pierwsza konstytucja niepodległej Finlandii*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2016, nr XIX.

31 Ustawa z 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1921 r., nr 44, poz. 267, ze zm.).

32 Ustawa Konstytucyjna z 23 kwietnia 1935 r. (Dz.U. z 1935 r. nr 30, poz. 227).

33 Ustawa z 22 lipca 1952 r. – Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. z 1952 r. nr 33, poz. 232, ze zm.).

34 Zgodnie z art. 19 w zw. z art. 28 ust. 1 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka każdy człowiek ma prawo wolności opinii i wyrażania jej; prawo to obejmuje swobodę posiadania niezależnej opinii, poszukiwania, otrzymywania i rozpowszechniania informacji i poglądów wszelkimi środkami, bez względu na granice, a w korzystaniu z tego prawa człowiek podlega ograniczeniom, które są ustalone przez prawo, wyłącznie w celu uczynienia zadość słusznym wymogom moralności, porządku publicznego i powszechnego dobrobytu demokratycznego społeczeństwa. Zob. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, uchwalona 10 grudnia 1948 r. w Paryżu, online: www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf (dostęp: 11.08.2016).

35 „Każdy ma prawo do wolności wyrażania opinii. Prawo to obejmuje wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe. [...] Korzystanie z tych wolności pociągających za sobą obowiązki i odpowiedzialność może podlegać takim wymogom formalnym, warunkom, ograniczeniom i sankcjom, jakie są przewidziane przez ustawę i niezbędne w społeczeństwie demokratycznym w interesie bezpieczeństwa państwowego, integralności terytorialnej lub bezpieczeństwa publicznego ze względu na konieczność zapobieżenia zakłóceniu porządku lub przestępstwu, z uwagi na ochronę zdrowia i moralności, ochronę dobrego imienia i praw innych osób oraz ze względu na zapobieżenie ujawnieniu informacji poufnych lub na zagwarantowanie powagi i bezstronności władzy sądowej”. Zob. Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5, 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (t.j. Dz.U. z 1993 r. nr 61, poz. 284).

36 „Każdy człowiek ma prawo do swobodnego wyrażania opinii; prawo to obejmuje swobodę poszukiwania, otrzymywania i rozpowszechniania wszelkich informacji i poglądów, bez względu na granice państwowe, ustnie, pismem lub drukiem, w postaci dzieła sztuki bądź w jakikolwiek inny sposób według własnego wyboru. Realizacja tych praw może podlegać ograniczeniom, które powinny być jednak wyraźnie przewidziane przez ustawę, i które są niezbędne w celu poszanowania praw i dobrego imienia innych, ochrony bezpieczeństwa państwowego lub porządku publicznego albo zdrowia i moralności publicznej”. Zob. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku z dnia 16 grudnia 1966 r. (t.j. Dz.U. z 1977 r. nr 38, poz. 167).

Podstawowych Unii Europejskiej³⁷ oraz podobne postanowienia obecne w innych dokumentach międzynarodowych, tj. w Amerykańskiej Deklaracji Praw i Obowiązków Człowieka z dnia 2 maja 1948 r.³⁸, w Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka z 22 listopada 1969 r.³⁹, w Afrykańskiej Karcie Praw Człowieka i Ludów z 26 czerwca 1981 r.⁴⁰, w Arabskiej Karcie Praw Człowieka z 22 maja 2004 r.⁴¹, w Konwencji o prawach dziecka z 20 listopada 1989 r.⁴², w Konwencji Narodów Zjednoczonych o prawach osób niepełnosprawnych z 13 grudnia 2006 r.⁴³

Wynika z tego, że proces regulowania wolności wypowiedzi składa się zawsze z elementów uniwersalnych, a więc ustalenia katalogu podmiotów, którym ona przysługuje („każdy”, „każdy obywatel”, „człowiek”), określenia jej treści („prawo do wolności opinii i wyrażania jej”, „prawo do swobodnego wyrażania opinii”, „wolność wyrażania swoich poglądów”) i ustanowienia jej ograniczeń (np. „o ile przez to nie narusza przepisów prawa”, „może podlegać takim wymogom formalnym, warunkom, ograniczeniom i sankcjom, jakie są przewidziane przez ustawę i niezbędne w społeczeństwie demokratycznym”). Świadczy to o przyjęciu uniwersalnego, ogólnego modelu ochrony wolności wypowiedzi, który wraz z rozwojem cywilizacyjnym podlega jednak pewnej ewolucji. Przykładem na to są chociażby wymienione w powyższych aktach prawnych rozmaite formy przekazu wypowiedzi, takie jak słowo, pismo, druk, zgromadzenia, pochody, manifestacje czy wreszcie media.

Ustalenia te pozwalają na stwierdzenie, że tak szerokie unormowanie wolności wypowiedzi powoduje pewne zróżnicowanie w sposobie jej opisywania. Artur Biłgorajski nazywa ten proces „klasyfikacją wolności wypowiedzi”⁴⁴, H. Zięba-Załużka

37 Artykuł 11 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej stanowi natomiast, że każdy ma prawo do wolności wypowiedzi, które obejmuje wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe. Ponadto szanuje się wolność i pluralizm mediów. Artykuł 52 Karty stanowi, że wszelkie ograniczenia w korzystaniu z praw i wolności muszą być przewidziane ustawą i szanować istotę tych praw i wolności. Ograniczenia są możliwe, ale wyłącznie wtedy, gdy są konieczne i rzeczywiście realizują cele interesu ogólnego uznawane przez Unię lub wynikają z potrzeby ochrony praw i wolności innych osób z zastrzeżeniem zasady proporcjonalności. Zob. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej 2007/C 303/01 (Dz.U. UE. C. z 2007 r. nr 303, poz. 1, ze zm.).

38 Amerykańska Deklaracja Praw i Obowiązków Człowieka, uchwalona w 1948 r. w Bogocie, online: hrlibrary.umn.edu/oasinstr/zoas2dec.htm (dostęp: 11.08.2016).

39 Amerykańska Konwencja Praw Człowieka uchwalona 22 listopada 1969 r. w San Jose, online: hrlibrary.umn.edu/oasinstr/zoas3con.htm (dostęp: 11.08.2016).

40 Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów uchwalona 26 czerwca 1981 r. w Nairobi, online: www.achpr.org/instruments/achpr/ (dostęp: 11.08.2016).

41 Arabska Karta Praw Człowieka uchwalona 22 maja 2004 r. w Tunisie, online: hrlibrary.umn.edu/instree/loas2005.html?msource=UNWDEC19001&tr=y&auid=3337655 (dostęp: 11.08.2016).

42 Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w Nowym Jorku dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r. nr 120, poz. 526, ze zm.)

43 Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz.U. z 2012 r. poz. 1169, ze zm.).

44 Zob. A. Biłgorajski, *Granice...*, s. 79.

mówi o „przejawach wolności wypowiedzi”⁴⁵, J. Sadowski o „rodzajach wolności wypowiedzi”⁴⁶, E. Barendt o „specjalnych kontekstach wolności wypowiedzi”⁴⁷, E. Goldberg o „kategoriach wolności wypowiedzi”⁴⁸, a I.C. Kamiński o „typach wolności wypowiedzi”⁴⁹. W konsekwencji autorzy ci wyróżniają m.in. wolność wypowiedzi w sprawach mających publiczne znaczenie, wypowiedzi artystycznej, wypowiedzi komercyjnej, w wojsku i policji, postępowaniu sądowym czy debacie politycznej. W ocenie autora książki stwierdzenie, że wolność wypowiedzi w kampaniach wyborczych jest po prostu jednym z „rodzajów” lub „kategorii” wolności wypowiedzi, byłoby daleko idącym uproszczeniem. Dlatego należy dokonać pewnego usystematyzowania jej przejawów i sięgnąć do definicji wypowiedzi, formułowanej w naukach o komunikologii. W tym znaczeniu *wypowiedź* to „tworzona, postrzegana zmysłowo oraz analizowana i przetwarzana przez uczestników aktów komunikacji jednostka wyrażania, stanowiąca pewną całość, wyróżnialną z otoczenia”⁵⁰. Konieczne doprecyzowanie znaczenia terminu *wypowiedź* musi odbywać się z perspektywy elementów tego aktu komunikacji, dlatego przyjęto podział wolności wypowiedzi w kontekście procesu komunikacji, który jest zbiorem wszystkich elementów składających się na wypowiedź w znaczeniu całości semantycznej⁵¹. Na potrzeby książki nazwano go *procesem wypowiedzi*⁵². Składają się na niego następujące elementy: forma wypowiedzi, przedmiot wypowiedzi, kontekst wypowiedzi oraz podmioty wypowiedzi – nadawca i odbiorca. Wszystkie one współgrają ze sobą, a połączone w jedno tworzą proces wypowiedzi⁵³.

45 Zob. H. Zięba-Załucka, *Prawo do swobody wypowiedzi w prawie międzynarodowym i prawie polskim (na tle sporów o interes publiczny/demokratyzację polityki)*, [w:] K. Skotnicki, K. Składowski, A. Michałak (red.), *Zagadnienia...*, s. 523.

46 Zob. J. Sadowski, *Art. 54*, [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP. Komentarz*, t. I: *Art. 1–86*, Warszawa 2016, s. 1283.

47 Zob. E. Barendt, *Freedom of Speech*, Oxford 2007, s. 475.

48 Zob. E. Goldberg, *Free Speech Consequentialism*, „Columbia Law Review” 2015, nr 116, s. 703–705.

49 Zob. I.C. Kamiński, *Ograniczenia swobody wypowiedzi dopuszczalne w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Analiza krytyczna*, Warszawa 2010, s. 805.

50 Zob. J. Fras, *Podstawy identyfikacji i typologii wypowiedzi w mediach masowych*, [w:] E. Kulczycki, M. Wendland (red.), *Komunikologia. Teoria i praktyka komunikacji*, Poznań 2012, s. 14–15.

51 Tamże.

52 Zaprezentowany „proces wypowiedzi” był wzorowany na „procesie komunikacji” przedstawionym przez B. Dobek-Ostrowską w: B. Dobek-Ostrowska, *Komunikowanie polityczne i publiczne*, Warszawa 2006, s. 64–67.

53 Forma wypowiedzi jest rozumiana jako droga (kanał) jej przekazu, środek jej transportu od nadawcy w stronę odbiorcy. W związku z postępem technologicznym środki przekazu i komunikacji międzyludzkiej uległy znaczącej ewolucji. Ich mnogość sprawia, że forma wypowiedzi uległa i wciąż ulega nieustannej modernizacji. W związku z tym można wyróżnić trzy uniwersalne środki wspólnie składające się na jej formę. Są to środki prezentacji, reprezentacji i transmisji. Środki prezentacji to sposoby wyrażania poglądów. Wyróżnia się dwa sposoby wyrażania: werbalny oraz niewerbalny. Środki reprezentacji powstają na skutek współdziałania środków służących do rejestracji (np. papier, pendrive, plótno) i środków, na których dokonuje